

PROBLEMI Z LUKÁCSEVIM »VMESNIM« OBDOBJEM*

Razprava o konfliktu med dvema velikima predstavnikoma marksizma 20. stoletja — vrstnikoma Ernstom Blochom in Georgom ali Györgyem Lukácsem — o ključnih vprašanih besedne umetnosti je dobra priložnost za vse nas, da si obnovimo nekaj vprašanj o marksizmu našega časa. Jasna linija in izpeljava Strehovčevega referata nam pri tem dajeta primerne točke za navezavo.¹ Vprašanje, okrog katerega se suče vsa umetnostna problematika Lukácsa tridesetih in štiridesetih let našega stoletja, je on sam strnil s sintagmo »partizansko bojevanje proti stalinizmu«;² s to sintagmo je pojasnil svoje teoretsko taktiziranje v diskusijah o »realizmu« in posredno tudi taktiziranje v svojem *Mladem Heglu*.³ Georg Lukács, pisec *Zgodovine in razredne zavesti*, in Blum, pisec znamenitih »Blumovih tez«, se potegneta iz ostrih polemičnih konfliktov in iz politike sploh; »Blum«, čigar stališča o strategiji in taktiki madžarske partije so v novem razmerju sil po smrti Landlerja pogorela, zdaj neha obstajati; pisec *Zgodovine in razredne zavesti*, ki je na V. kongresu kominterne doživel ostro kritiko Zinovjeva, napiše po devetih letih samokritiko *Moja pot k Marxu* in si z njo kupi vstopnico za nadaljnje delovanje v gibanju. Piše se leto 1933 in nemški fašizem pravkar začenja s svojim dvanajst let trajajočim »tisočletnim kraljestvom«. In Georg/György Lukács (odslej bomo njegov priimek brali le v tej obliki) napiše samokritiko, da bi lahko še naprej bojeval bitko proti reakciji kot člen in član organiziranega gibanja. Lukácseva samokritika je napisana sicer dosti neoprijemljivo, vendar v njej za *Zgodovino in razredno zavest* priznava naslednje »grehe«: 1. »materialistične plati dialektike« še ne »zapopade dejansko in pravilno, v njenem zaobsežnem filozofskem pomenu«; 2. »odločilna vprašanja dialektike (dialektika narave, teorija odseva etc.) so rešena še idealistično«; 3. »še vedno se drži luxemburgovske teorije akumulacije«; 4. s tem se »neorgansko meša ultralevo-subjektivistični aktivizem«. In dodaja: »Šele zraslost z revolucionarnim delavskim gibanjem,

* Razširjen magnetogram diskusije.

¹ V pričujočem prispevku so reference le na referat mag. Janeza Strehovca, ki vsebuje nekatere nove poudarke.

² Prim. *Postscriptum 1957 zu: Mein Weg zu Marx*, v: Georg Lukács: *Marxismus und Stalinismus. Politische Aufsätze*, Reinbek b. Hamburg 1970, str. 162.

³ Isto delo, str. 163. Celoten *Mladi Hegel* je obenem odgovor na tezo, da je nemška klasična filozofija »aristokratska reakcija na francosko revolucijo«; Lukácssev »mladi Hegel« pa je neke vrste »Marx pred Marxom«.

ki je izšla iz dolgoletne prakse, šele možnost študirati Leninova dela in jih — postopoma — zapopasti v njihovem utemeljevalnem pomenu sta uvedli tretjo periodo v mojem ukvarjanju z Marxom.« Ta stavek je v izvirniku v kurzivu.⁴

Leta 1957, torej že po svoji moralno motivirani udeležbi v dogajanjih leta 1956, je svojemu delu dodal *Postscriptum*, v katerem pojasnjuje situacijo in svoje upe iz leta 1933. Takole pravi: »Kot sobojevnik sem preživel Stalinov boj za pravo Leninovo dediščino proti Trockemu, Zinovjevu etc. in videl, da so bile rešene in za nadaljnjo graditev uporabljene ravno tiste pridobitve, s katerimi nas je obdaril Lenin. Takšne ocene periode 1924–30 niso leta, ki so vmes minila, in njihove izkušnje v ničemer bistveno spremenile.« Tej oceni sovjetskih frakcijskih bojev, ki nam danes vsekakor da misliti, dodaja še dve teoretski okoliščini: Najprej mu je »filozofska diskusija 1929–1930 dala upati, da bom mogel razjasniti odnose Hegel–Marx, Feuerbach–Marx, Marx–Lenin — osvoboditev od tako imenovane plehanovske ortodoksije — in odpreti nove horizonte filozofskega raziskovanja« (stavek je v izvirniku nejasen in ga lahko prevedemo tudi »da bomo mogli... — v nemščini brezosebno: »klären zu können«; tudi vrinek med pomišljajema sintaktično visi). Druga okoliščina je bila »razpustitev R. A. P. P. 1932«, kar je »meni in mnogim drugim odprlo široko perspektivo: polet socialistične literature, marksistične literarne teorije in literarne kritike, ki ga ne bo zaviral noben birokratizem«. Za dopolnitev optimizma navaja še izide del zgodnjega Marxa in pa Leninove filozofske zapuščine.⁵ Vse to pojasnjuje, zakaj tako mazohistična samokritika v *Moji poti k Marxu*. Obenem pa nam iz tega lastnega prikaza vstaja pred očmi Lukács kot naivno-optimistični intelektualca, ki je v Stalinovem obračunu s Trockim, Zinovjevom, Buharinom videl ohranitev »ravno tistih pridobitev, s katerimi nas je obdaril Lenin«, na koncu vseh poskusov »kulturne revolucije« pa sprostitvev poti za »polet socialistične literature, marksistične literarne teorije in literarne kritike«. V razpustitvi R. A. P. P. Lukács ravno ne išče poti v vrenje umetniškega eksperimenta, temveč zavrača, kot dobro pokaže Strehovec, tudi še zadnje eksperimentirajočo smer, ekspresionizem.

Značaj svojega taktiziranja v *Moji poti k Marxu* je Lukács skušal večkrat pojasniti: v navedenem *Postscriptumu*, pozneje še v več kontekstih, nazadnje v predgovoru (1967) k drugi izdaji *Zgodovine in razredne zavesti*. Tu zlasti opozarja na usodo svojih »Blumovih tez«, v katerih je terjal pravzaprav nekaj podobnega dimitrovski liniji VII. kongresa kominterne, namreč koncentracijo na skupen boj proti ultradesnici na oblasti in opustitev doktrinarnega prepričanja, da je kolo zgodovine mogoče obrniti nazaj na situacijo leta 1919 in nato ponovno bojevati bitko za »sovjetsko republiko«. Na takšni ideji so bile sicer pozneje zgrajene ljudske fronte, toda v dobi »Blumovih tez« je ideja pogorela. S tem svojim porazom argumentira leta 1967 svoj umik iz politične akcije v teorijo. Obenem pa svojo samokritiko iz leta 1933 prikazuje še kot kombinacijo taktične in prave znanstvene samokritike. Toda nikjer niso tako očitno prikazana njegova naivna pričakovanja kot v *Postscriptumu*. Poraz njegovih političnih in teoretskih oponentov se mu zdi napoved razcveta književnosti in misli o njej. S Stalinovim obiskom v Institutu rdeče profesure, kjer je označil Deborinovo šolo za »menjševizirajoči idealizem«, se začenja nagel zaton deborincev, nekdanjih ostrih kritikov *Zgodovine in razredne zavesti*. Toda ali

⁴ *Mein Weg zu Marx*, prav tam, str. 11.

⁵ *Postscriptum*, prav tam, str. 161.

to res more odpreti pot k razumevanju razmerja Marx-Hegel in Marx-Feuerbach? In ali je napad na menjševiško poreklo Deborina, na njegovo navezavo na Plehanova, res up na »osvoboditev od plehanovske ortodoksije«? Mera naivnosti, ki jo izpričujejo navedene Lukáčseve besede, je res velika. S podobnim upanjem ga je navdalo zatem, da je padel v nemilost Bela Kun: toda zagotovo ne niti zaradi neumnosti, ki jih je počel kot instruktor kominterne v Nemčiji dvajsetih let, niti zaradi težkih ur, ki so jih konflikti z njim prizadevali Landlerju in Lukácsu. In zato ni čudno, da se v *Postscriptumu* takoj nato zvrste opisi razočaranja: »le zelo postopoma je tem upom dalo bolj pridružen kolorit« dejstvo, »da si tudi tedaj — če se izrazimo optimistično — z vsako drugo mislijo, ki je odstopala od šablone, zadel na top ali agresiven odpor«; »v začetku« so to pripisovali »preostankom ne dovolj prevladane preteklosti, rappistom in vulgarnim sociologom«, pozneje birokratizmu, za katerega vrh ne ve, naposled pa so se jim odprle oči, da gre za sistem. Toda ob vzponu fašizma je bila po njegovi presoji nemogoča vsaka druga oblika kritike kot tista s »partizanskim bojevanjem«, se pravi, z garniranjem lastnih, od šablone bistveno odstopajočih misli, z obilnim sklicevanjem na samega Stalina. A tudi tako ni mogel *Mladega Hegla* objaviti v Sovjetski zvezi; kljub sklicevanju na Stalina je delo izšlo šele po desetih letih, 1948 v Švici, v vzhodnem Berlinu pa šele 1954. Mimogrede povedano, sklicevanje na Stalina v obeh verzijah ni isto-vetno in bi morda zaslužilo posebno obravnavo.

S samokritiko si tedaj Lukács kupi »vstopnico za nadaljnje delo« in počasi spozna, da mora skrbeti za dvig teoretske in miselne kulture s posebno taktiko, za katero je sam poiskal ime »partizansko bojevanje«. ⁶ Dobesedno pravi takole: »Bil sem zato prisiljen bojevati za svoje znanstvene ideje neke vrste partizansko bojevanje, se pravi, z nekaj Stalinovimi citati etc. omogočati izide svojih del in v njih potem svoja drugačna (abweichende)⁷ stališča izražati z nujno previdnostjo in toliko odkrito, kolikor je dovoljevala vsakokratna historična možnost gibanja (Spielraum). Iz tega je včasih sledilo, da je treba molčati.«⁸ Kot primer navaja, da je rokopis njegovega *Mladega Hegla* ležal v predalu, ker je bil Hegel razglašen za »ideologa fevdalne reakcije proti francoski revoluciji«, in nadaljuje: »Mislil sem si: gotovo sicer lahko vojno proti Hitlerju dobimo tudi brez takšne neznanstvene neumnosti. Če pa je protihitlerjevska propaganda že enkrat sedla na to, je trenutno pomembnejše dobiti vojno kot pa se pripraviti za pravilno pojmovanje Hegla. Kot je znano, se je ta napačna teorija obdržala še dolgo po vojni. Je pa prav tako znano, da sem zdaj svojo knjigo objavil, ne da bi v njej spremenil vrstico.«⁹

Te besede zagotovo govore tako o Lukáčsevem času kot o Lukácsu samem. Čas, ki terja takšno samomanipulacijo in samocenzuro, zlasti še pod zaglavjem socializma, zagotovo ni tisto, za kar sta se zavzemaia Marx in Engels, in je tudi daleč od Leninove vizije. Terjati več državljskega poguma v atmosferi velikih čistk je najbrž moralno vprašljivo. Lukács je eden od največjih predstavnikov metode, ki je zaživela v stalinizmu in je močno preživela Stalina, da se citati avtoritet in avtoritativni sklepi jemljejo kot alibi in figovo pero za obva-

⁶ Prim. Peter Ludz: *Filozofske osnove Lukáčseve teorije partizana*, Paris 1966/3, 333 isl.

⁷ Ta »drugačnost« je pravzaprav v stalinističnem jeziku »odklon« — Abweichung.

⁸ Georg Lukács: *Postscriptum 1957 zu Mein Weg zu Marx*, n. n. m. 162-3.

⁹ Prav tam, 163. Koliko časa po vojni se je obdržala ta »napačna teorija«, pove tudi dejstvo, da Adam Schaff, ki danes velja za zelo nekonvencionalnega misleca, v svoji knjigi o *Teorijah resnice* razglaša ves nemarksizem 20. stoletja za »reakcijo na proletarski materializem«, pri čemer dela popolno analogijo z idealizmom nemške klasične filozofije v razmerju do francoske revolucije, in da tega stavka ni izločil niti za slovenski prevod 1963.

rovanje lastnega drugačnega mišljenja. Še vsa leta pod Brežnjevom je bilo npr. za sovjetska družboslovna dela značilno, da so se začejala s citati iz govorov Brežnjeva in/ali postanovljenij zadnjega partijskega plenuma ali kongresa, zatem šele se je začejala prava vsebina knjige. Ali bo veter zgodovine kmalu odpihnil potrebo po takšnem taktiziranju in partizančenju kot duhovnem karakteristikumu realnega socializma, bo pokazal čas.

A navedek govori obenem o Lukácsu in o načinu njegovega pisanja v tej dobi: o njegovem samoobvladovanju, ko s figo za hrbtom prikimavajoč poslušala stališča, ki jih šteje za kristalno neumnost, in si s preišljanji o višjih ciljnih gibanja lajša vest, ker ne more z besedo na dan; obenem pa čaka primeren dan in uro in pa mesto, ko in kjer bo mogoče povedati svoje mnenje, zašifrirano tako, da bo argument ostal v prostoru in ne bo iz njega takoj izvržen kot krivoverstvo.

Njegova dela so torej pisana vsaj deloma s šifro, in brati jih moramo tako, da razbijemo šifro. Pri *Mladem Heglu* je to razmeroma lahko: od nas se pričakuje, da preprosto odmislimo Stalina iz sintagem »Marx-Engels-Lenin-Stalin« in »partija Lenina-Stalina«, kar je bolj ali manj mehaničen posel. Toda tudi tu nastaja neki problem: gornji besedni emblemi so bili izdelani v miselni delavnici neke verzije legitimacijskega marksizma in bi si morali na njihovem mestu najbrž misliti kako povsem drugo sintagmo ali pa jih sploh sneti s fasade teksta, kar spet ne bi šlo brez občutka, da je fasada poškodovana. Še večji problem so izmolčana vprašanja, torej tista, ki jih je v svoji obravnavi molče preskočil in ki jih nimamo kam umestiti. Največji in ključni problem pa so izrecne eliminacije in amputacije problemov. Pri *Mladem Heglu* gre tu za dva sklopa vprašanj: najprej, ali imamo pri Heglu opraviti s »teološko fazo« ali ne; v nasprotju z vso predhodno recepcijo od Diltheya in Nohla naprej zatrjuje Lukács, da Heglovih »teoloških mladostnih spisov«¹⁰ ni; nato za vprašanje razmerja Hegla do romantike; Lukács zanika kakršnokoli zvezo med mladim Heglom in romantiki in navezuje Hegla neposredno na razsvetljenstvo. Na obe vprašanja je z marksistične strani prvi opozoril Mario Rossi in prepričljivo pokazal, da 1. ne eno ne drugo ne drži, in 2. da je marksistična navezava na mladega Hegla mogoča tudi brez amputacije teološke faze in romantične časovne plasti (izraz amputacija je naš).¹¹

Lukácsovo »partizansko bojevanje« je torej vendarle v nečem paradoks: v oceni Hegla smo videli, da je bila cena, ki jo je bil Lukács pripravljen plačati, amputacija velikega kompleksa Heglove problematike; pri tem se vprašamo, ali je bila ta amputacija izsiljena ali radevoljna. Paradoks je ravno v tem, da imamo dovolj razloga za prepričanje ravno o prostovoljnosti, da, celo radevoljnosti tega zarez.

Ko pa se od Hegla obrnemo k naši današnji temi, k lepi književnosti, vidimo najprej isto značilnost »partizančenja«: Lukács zvesto pritrjuje zahtevi po »socialističnem realizmu«, obenem pa subvertira vodilne ideološke recepte tega »socialističnega realizma«. Vodilni recept, kot ga poznamo iz spisov tandem Fadeev-Čarnyj, terja za »socialistično realistično« umetnost kombinacijo dveh komponent: reportažno strogega »realizma« v slikanju »tipičnih ljudi v tipičnih okoliščinah« in pa nadiha »romantike« v povzdigi »pozitivnega ju-

¹⁰ Hermann Nohl je te najzgodnejše Heglove spise izdal ravno pod imenom *Hegels theologische Jugendschriften*.

¹¹ Mario Rossi: *Marx e la dialettica hegeliana I. Hegel e lo Stato*, Roma 1960, druga izdaja pod naslovom *Da Hegel a Marx. I. La formazione del pensiero politico di Hegel. II. Il sistema hegeliano dello Stato*, Torino 1970.

naka« ali »junakov«. Ta receptura je nastala v dobi, ki jo opredeljuje zlom svetovnih tržnih komunikacij 1929, zmagoviti pohod fašistične avtarkije in pa izsiljena avtarkija socialistične države. V okoliščinah, ko zmagujejo avtarkične tendence in ko nastaja na avtarkiji zgrajeni model razvojne diktature, se obenem vzpostavi tudi v umetnosti in posebej književnosti neka paternalistična paradigma: nenadoma kulturni aparatčiki vedo, kaj je za ljudstvo primerno, dobro in socialistično vzpodbudno; nenadoma se pokaže, da ljudstvo lahko razume samo fotografsko sliko realnosti, nekoliko povečano v rožnatih barvah. V nasprotju s tem pa vsak modernizem dobi takšno ali drugačno ideološko etiketo: gre bodisi za »trockizem«, bodisi za meščansko zablodo, dekadenco ali kaj podobno napačnega. To je čas, katerega znamenja je Wilhelm Reich, ki jih je gledal iz drugega zornega kota — skozi seksualno moralo — označil kot »kontrarevolucijo«, kot konservativni umik nazaj od tistega, kar je prinesla revolucija. Boris Zihel mi je nekoč v pogovoru rekel: Mi smo frankfurtsko šolo imeli za trockistično, ker je poudarjala psihoanalizo. Podobno je veljalo seveda za modernizem, ki so ga prav tako razglašali za ideološko zablodo podobne vrste. Kot edinozveličavni model je potem obveljal model »socialističnega realizma«. Umetnost se je morala v tem znajti, kot je vedela in znala.

V tej situaciji umetnosti nastopi torej Lukács z afirmativnim stališčem do »socialističnega realizma«. Toda dvoreznim: da, realizem, toda brez romantike, zakaj realizem je napreden, romantika pa je reakcionarna. Da, realizem. Učitelji realizma v zgodovini pa so: Balzac in ruski realisti. Ob zrcalu velike realistične književnosti naj se meri socialistični realist. Ne lakirana fotografija z rožnatim nadihom, temveč književnost, ki lahko stopi ob bok ruskim realistom in Balzacu, ki ga je ljubil Marx. V nekem smislu je merilo lahko tudi meščanski »kritični realizem« Thomasa Manna. Da, socialistični realizem, toda ne kot rožnato lakirana fotografija in tudi ne kot gola fotografija, temveč kot vzporednica tem velikim zgledom.

To subvertiranje pojma »socialistični realizem« je tisto veliko, kar je treba Lukácsu priznati kot pozitivno vsebino njegovega »partizanskega bojevanja«. Toda obenem je boj dvorezen. Na eni strani je Lukács dal vsej romantiki negativen predznak, predlaga skratka njeno izločitev iz velikih dosežkov umetnosti. Ta amputacija pomeni neki umetniški redukcionizem. Še bolj pa se pokaže izredna konservativnost Lukáčsevega pristopa ravno v polemiki o ekspresionizmu, o kateri govori Strehovec.

Ta konservativizem se kaže tudi skozi razmerje med Lukáčsem in Brechtom, ki nikakor ni neproblematično. Brechtov boj s tradicijo Lukácsu ni bil posebej simpatičen, mnogo laže se mu je bilo opredeliti za Thomasa Manna. Mann in Brecht sta v nekem smislu antipoda. Zanimiva je karakteristika, ki jo Mann daje Brechtu in ki o njej poroča Ernst Bloch: »der leider begabte Brecht« — »žal nadarjeni Brecht«. ¹² Iz teh besed je povsem razvidno, kako ta neoklasik zviška obravnava Brechta. Medtem ko Lukács zlahka najde pot do neoklasika Manna, mu je Brecht ostal tuj. Zato se obenem takoj problematizira tudi razmerje med Korschem in Lukáčsem: ponovno se pokaže, da liniji Korsch in Lukácsa nikakor nista tako kompatibilni, kot bi lahko sodili po njuni skupni usodi na V. kongresu kominterne: na Korsch se neposredno navezuje Brecht s svojimi marksističnimi nazori in s svojo književnostjo. Čeprav je Korsch za

¹² Ernst Bloch: *Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie*, Band 4, Frankfurt 1985, str. 357.

oficialno ideologijo neoseba, ohranja Brecht z njim pismeni in osebni stik in diskutira z njim svoje literarne eksperimente.

Paradoks »srednjega« Lukácsa, ki ga tudi obrati »poznega« Lukácsa ne morejo spraviti s sveta, je njegov konservativizem, je v samem načinu, kako bojuje bitko za »socialistični realizem« proti ideološkemu kiču. Radevoljnost, s katero odvrže tako »romantiko« kot vsak eksperiment, je sama na sebi izredno zgovorna. Res je sicer, da je njegov standard neskončno višji od kuharskih receptov iz kuhinje Fadeev-Čarnyj: vzemi 3 pesti realizma, dodaj žlico romantičnih idealov in dobro premešaj ter kuhaj na malem ognju: dobil boš socialistično realistično literaturo: čimbolj fotografsko prikazovanje, sredi njega pa vznesenega pozitivnega junaka. Lukács rade volje verjame, ker je sam o tem že prepričan, da zlo prihaja od romantike.

Videli smo, da je tudi njegova obravnava Hegla temeljila na popolni izločitvi romantike: v »partizanskem bojevanju« je treba tudi Hegla očistiti slehernega suma, da bi bilo v njem kaj romantike ali da bi imel kako romantično fazo v svojem razvoju. Amputacija romantike vzpostavlja tudi tu neko skrajšano podobo: od razsvetljenstva do Hegla ni nič pomembnega.

Ključni paradoks Lukácsevega »partizanskega bojevanja« pa sestoji pač v tem, da je v svojo avtoriteto velikega intelektualca, z vso svojo nesporno kulturo podprl navsezadnje neko konservativno rešitev in stal za njo. Zato se je treba »srednje faze« Lukácsa z vso resnostjo lotiti in v njej videti ne le dolgo, temveč tudi pomenljivo obdobje za razumevanje tega misleca. Njegovo distanciranje od modernizma in radevoljna vključitev v konservativni projekt — konservativen v okviru socializma — je vsekakor resno vprašanje.

Ne smemo pa se čuditi, če bomo odkrili intelektualne vezi med posameznimi intelektualci te dobe, denimo med velikim judovskim mislecem Martinom Bubrom in Lukácsom. Mesto Martina Bubra na neki način dokumentira tudi ime Margarete Buber-Neumann, sestre Martina Bubra in žene Franza Neumanna, enega od vidnih voditeljev nemških komunistov, ki je izginil v stalinških čistkah. Margarete Buber-Neumann je imela čez čas priložnost videti najprej zapore NKVD in nato gestapa, saj je bila med tistimi nemškimi komunisti, ki jih je Stalin izročil Hitlerju. Razmerje do teh travmatičnih okoliščin iz »vmesne« dobe Lukácsevega delovanja je zagotovo vplivalo na njegove opredelitve 1956.

Vprašanje, ki bi se ga bilo vredno v zvezi z Lukácsom in povojno estetiko lotiti, je pa zagotovo tisto, v čemer se vendarle do določene mere prepletajo pota Brechta in Lukácsa: kompleks Eislerjevega *Fausta*. Ta zaplet iz začetka petdesetih let ob Hannsu Eislerju in njegovem libretu za opero *Faust* je bil ne le konflikt s kulturno birokracijo, temveč obenem preskus za Ernsta Fischerja.

Vprašanje Lukácsevega pojmovanja »socialističnega« in vsakršnega realizma je dobilo namreč neke vrste epilog ravno v postalinskih petdesetih letih v poskusih, ki jih karakterizirata imeni Ernsta Fischerja in Rogera Garaudyja in ki jih simbolizira naslov Garaudyjevega dela: *Le réalisme sans rivages — Realizem brez obal*. In kot je zapisal Franc Zdravec: v predvojnem obdobju so se ljudje marsikdaj zavzemali za realizem, pa tega niso mislili v formalnem smislu. Nasprotno pa je Lukács, kot smo videli, realizem žal mislil vse preveč v formalnem smislu, in prav zato je moralo še za njegovih dni nastopiti vprašanje: kako na ruševinah te estetske teorije zgraditi nekaj novega?